

---

# KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE

---

Book review

## SZELÉNYI IVÁN KÖNYVÉRŐL

(Szelényi Iván: Új osztály, állam, politika. Európa Kiadó, Budapest, 1990.)

---

Szelényi Iván munkássága nagyban meghatározza a magyarországi (és nem csak az ottani) szociológiai értelmiség újjászületését, új módszertani és elméleti érvelések felismerését. A hetvenes években Szelényi és Konrád György *Az értelmiség útja az osztálybatalomban* című műve a szocializmus átfogó bírálatát jelentette. Az állambiztonsági szervek mindkettőjüket eltávolították egy időre a magyar szellemi életből. Konrád belső emigrációt vállalt. Szelényi pedig külföldre távozott. Kivándorlását követően lehetősége nyílt az ausztráliai és amerikai egyetemeken dolgozni, s folytatta a magyar társadalom kutatását is. Ez a kötet az eredetiben angol nyelven megjelent tanulmányaiból válogat. Bemutatja és elemzi a szocializmusban kialakult osztályviszonyokat, az értelmiség helyét és szerepkörét a közép-kelet-európai változások során, az állam szerepét, valamint a reformtörekvések sikereit.

Szelényi külföldön töltött éveiben (1975—89) írt, mintegy 20 tanulmányával igyekezett képet adni önmagáról, életművéről. 1989 őszén írást nyújtott be a TMB-nek munkássága kapcsán, abban a reményben, hogy elfogadják azt, „életműve téziseiként” és a tudományok doktora fokozatot adományozzák neki. Ebből az időből származnak az első főként pozitív reagálások, bírálatok és replikák mindazokról az égető szociológiai problémákról, amelyeket a magyar értelmiség magában hordott. Szelényi úr 1962—75 között önvallomása szerint három kérdéskörrel foglalkozott: 1. megkísérelte a szocialista társadalmi egyenlőtlenségeket új elmélettel magyarázni; 2. új poliökonomista állásfoglalással mint re-

disztributív gazdasági rendszert jellemezni a szocializmust; 3. megkísérelte a szocializmus új társadalmi struktúraelméletének megalkotását.

Számbevécve szerzőnk kutatói problémaköreit, kezdjük a szocialista társadalom egyenlőtlenségeinek vizsgálatával, amelyhez szisztematikus adatgyűjtést végzett Konráddal arról, hogy különböző foglalkozási csoportok milyen jellegű és minőségű lakásokhoz jutottak. Az eredmény jelentősen módosította azt a nézetet, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeket a piac okozza, míg az „állam népjóléti redistribúciója több-kevesebb sikerrel korrigálja”. Szelényiék kimondták, hogy a „szocialista gazdaságokban, melyekben a domináns integratív mechanizmus a redistribúció, a tőkés gazdasági egyenlőtlenségi rendszerek „tükörképe” érvényesül”. Itt már ez a redistribúció teremti az egyenlőtlenségeket és az alárendelt piac igazítja ki néha. Ezzel igyekezett ez a szerzőpár a szocialista társadalmak egyenlőtlenségeinek új rendszerét azonosítani.

Az új politikai gazdaságtani kategóriák közül szerzőnk különbséget tett az ázsiai termelési mód tradicionális, és a szovjet típusú gazdaság racionális redistribúciója között, végül pedig a piaci gazdaságok és a redistributív gazdaságok racionalitása között. A könyv tulajdonképpen a szocialista gazdaság racionális redistribúciós rendszerének kritikáját nyújtja. Az indoklásokban megtaláljuk többek között azt a példát is, hogy az állam redistributív módon többletterméket von el a nyereséges vállalatoktól és azt hamis szociális politikusként újra felosztja a veszteséges vállalatok fenntartására. A vállalati jövedelem ilyen újrafelosztását nevezi szerzőnk redistribúciónak,

amit mint a hiányt is, a bürokratikus koordináció hatékony zavaraként említi Kornai János *A biány* című művében, egyetértve Szelényiékkel. Mintegy két évtizedes távlatból visszatekintve, saját tudományos munkásságát elemezve Szelényi Iván leglényegesebb teljesítményének éppen a redisztribúció fogalmának alkalmazását tartja a modern szocialista gazdaságok bírálataiban. Éppen a piac hiányának szempontjából bírálta a szocialista gazdaságot, de ez nem jelentette egyben azt, hogy a tőkés kizsákmányolást szerette volna jobban. Sőt, amikor a magyar társadalom strukturális változásairól ír, szerzőnk tisztában van azzal, hogy nem lesz a magyar állam már holnapra tőkés, hisz hiányzik az a polgári réteg, amely a tulajdonváltások és a valódi magánvállalkozások hordozója lenne.

Szelényi osztálystruktúra-elemzése a marxi osztályelmélet weberi kritikájából indul ki. Megállapítja, hogy „ha a tőkés gazdaság alapvető osztálydichotómiája a munkaadó-munkavállaló, a tőketulajdonos-munkatulajdonos kettőssége, akkor a szocialista társadalom alapstruktúráját a redisztributori hatalom birtokosai és a redisztributori hatalomtól megfosztott közvetlen termelők dichotómiája írja le a legmegfelelőbbben. Egyben hangsúlyoztuk azt is, hogy a redisztributor és a közvetlen termelő között egy széles középosztály is kialakul, melybe azok tartoznak, akik ugyan redisztributori döntéseket nem hoznak, de a redisztributori utasításokat a termelőknek továbbítják, illetve a redisztributori intézményeket legitímáikják.” (Replika, 1990. 2.)

Szelényi a hetvenes években felismerte a bürokrata és az értelmiségi réteg összefonódását. A káderelitet fokozatosan értelmiségiekké képezték át. Az értelmiségiek csak úgy tudtak kifejezésre jutni, vagy uralkodni, ha idomultak a párt igényeihez, mint megbízható káderek. Lealázó helyzet mondhatom, az értelmiség szemszögéből, hisz ezt a réteget gyakran ruházzuk fel a „haladó” jelzővel. Ám a magyar rendszerváltás során megfigyelhető az is, hogy a kommunisztikus rendszer nemrégi széthullása után az értelmiségen kívül nem igen volt más, aki betölthette volna az új hatalomhordozók helyét. Tehát újra az értelmiség játszott jelentős szerepet, amely most azt mondja, hogy kapitalizmust akar. A tőkés termelési módhoz azonban nem értelmiségre van elsősorban szükség, hanem tulajdo-

nosra (magántőkével rendelkező) vállalkozókra, végrehajtókra, termelő munkaerőre. Lehetséges, hogy ezek az osztályok is létrejönnek a közeli vagy távolabbi jövőben (külföldi segíellyel, beruházókkal esetleg gyorsabban) és akkor az értelmiség újra elfoglalhatja a csendesebb szakemberi helyeket, meghúzódhat a technokrata (a pozitív értelemben vett menageri és szakemberi réteg) bőrében.

A peresztrojka hullámzó sikerekkel járó folyamataiban jellemző az új „szakértelmiségi apparátcsik” helyzete, akit ugyan a régi rezsim iskolázott, de ha újabb rendszerváltásról van szó, elsőik között az értelmiségiek tömörülnek az ellenzék soraiba, posztkommunista időkről beszélnek és nincs is vesztenivalójuk. Tanúi vagyunk a „pártok önmegszüntetésének”, amikor sok káder értelmiségi saját állását szünteti meg tudatosan, azt remélve, hogy szakmájában megbecsültebb munkát talál és nem kell többé megalázkodnia.

Könyvismeretömbből kitűnik, hogy engem Szelényi könyvében az első és a második fejezet ragadott meg. Az értelmiségről az első fejezetben négy tanulmány jelent meg: *Az értelmiség az államszocialista társadalmak osztályszerkezetében*, *A kelet-európai új osztálystratégia távlatai és korlátai*, majd két tanulmány (amelyek társszerzője Bill Martin) *Túl a kulturális tőkén: a szimbolikus uralom elmélete felé* és *Az új osztály-elméletek három bullama*.

A második fejezet válogatást ad *Állam és társadalom* címen a társadalmi egyenlőtlenségek, a szociálpolitika és az állam autonómiájáról az államszocialista redisztributív gazdaságokban.

A könyv harmadik fejezete a *Városfejlődés*, negyedik a *Polgárosodás falun* (a családi mezőgazdasági termelés a kollektivizált gazdaságokban), az ötödik pedig *A szocializmus válságáról* (vegyesgazdaságok) szól. A tanulmánykötet értékét és használhatóságát külön növeli az, hogy terjedelmes utószó (60 oldal körül) követi a dolgozatokat, mintegy szellemi önéletrajzként. A jegyzetek, bibliográfiai válogatások, valamint a név- és tárgymutató gazdagítják a kötetet és a szakavatott olvasó így valóban rendszerezett és tapasztalatilag igazolt anyaghoz jut.

GABRIÉL MOLNÁR Irén